

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

ШУЛЬГА ІРИНА МИРОСЛАВІВНА

УДК [373.21+373.31]:613.95

**ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ І МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор **Кікінежді Оксана Михайлівна**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **Єжова Ольга Олександрівна**, Сумський державний університет, професор кафедри фізіології та патофізіології з курсом медичної біології;

кандидат педагогічних наук, доцент **Яценко Ліана Вікторівна**, ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, декан факультету педагогіки і психології, доцент кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих.

Захист відбудеться „26” квітня 2016 р. о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України за адресою 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано „25” березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Збереження і зміцнення здоров'я людини як найважливішої цінності у період сучасних трансформаційних змін в Україні постає гострою соціально-педагогічною проблемою, що актуалізує питання формування валеологічної культури у підростаючого покоління. Оскільки від здоров'язбереження громадян залежить майбутнє країни, якість життя та освіти, науково-економічний потенціал суспільства та його подальша демократизація.

В умовах інтегрування України до європейського освітнього простору формування особистості, здатної до успішної життєдіяльності та партнерської взаємодії, є стратегічним напрямом державної соціальної, сімейної та гендерної політики. Це відображено у *міжнародних документах* (Біла книга з міжкультурного діалогу Ради Європи, Конвенція ООН про права дитини), чинній *нормативно-правовій базі* України (стаття 24 Конституції України, Закони України „Про дошкільну освіту”, „Про освіту”, „Про охорону дитинства”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року „Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація”), *національних програмах* („Здорова нація”, „Репродуктивне здоров'я нації”, „Здоров'я 2020 – український вимір”, Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року), *державних освітніх стандартах* (Базовий компонент дошкільної освіти (БКДО), Базова програма розвитку дитини дошкільного віку „Я у Світі”, Державний стандарт початкової загальної освіти).

У контексті людиноцентричної парадигми (В. Кремень) орієнтація на розвиток здоров'язбережувального потенціалу дівчаток і хлопчиків „різних біологічно, проте рівних соціально”, є основоположною засадою гендерної соціалізації дітей та гуманізації освітньо-виховного середовища дошкільного навчального закладу (ДНЗ) і початкової школи. Реформування середньої та дошкільної освіти зумовлює необхідність вирішення давно назрілої у педагогічній науці проблеми поглиблення інноваційних, творчо-розвивальних підходів. Зокрема, особистісно орієнтованого (І. Бех) та гендерного (В. Кравець) до формування валеологічної культури у дитячому віці, адже „гурбота про здоров'я – найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежать їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили” (В. Сухомлинський).

Засади педагогіки здоров'я та гендерного виховання обґрунтовані у працях видатних гуманістів-класиків: Г. Ващенко, А.Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Предметом наукового пошуку сучасних учених В. Оржеховської, О. Сухомлинської є духовне здоров'я дітей і молоді. Зміст і принципи валеологічного виховання та культури здоров'я дітей і молоді розкрито у дослідженнях І. Бабина, Л. Барни, В. Горашука, О. Єжової, О. Жабокрицької, Г. Жирської, Т. Книш, Г. Лактіонової, С. Кондратюк, О. Міхеєнка, Д. Ротфорт, С. Страшка, А. Царенка, С. Юрочкіної, Г. Ялук. Розробку здоров'язбережувальних технологій у підготовці майбутніх педагогів та вивчення особливостей збереження і зміцнення професійного здоров'я здійснили О. Адеєва, Ю. Бойчук, Н. Коцур, Г. Мешко. Проблема формування здоров'язбережувальних компетентностей і здорового способу життя у старших дошкільників і молодших школярів висвітлена у працях Т. Андрущенко, Т. Бабюк, Т. Бойченко, О. Ващенко, О. Гнатюк, Н. Денисенко, О. Дубогай, Л. Лохвицької, О. Савченко, Н. Семенової, Т. Федорченко. Питання гендерної освіти та виховання учнівської молоді знайшли своє відображення у дослідженнях С. Вихор, В. Гайдєнко, Т. Говорун,

Т. Голованової, Т. Дороніної, І. Іванової, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравця, О. Луценко, Н. Павлушенко, Л. Яценко та інших учених.

Разом із тим, формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу не було предметом цілісного дослідження в педагогічній науці. Залишаються відкритими питання взаємозв'язку валеологічної та гендерної культури і специфіки їх формування у дитячому віці.

Отже, доцільність і своєчасність дослідження означеної вище проблеми зумовили необхідністю усунення низки *суперечностей* між:

- демократизацією суспільних відносин, сучасними гуманістичними орієнтирами освітньо-виховного середовища ДНЗ і початкової школи та кризовими тенденціями переходу вітчизняної системи освіти від авторитарно-директивної педагогіки до особистісно орієнтованої;

- соціальним запитом суспільства на впровадження здоров'язбережувальних технологій на засадах рівноправ'я і паритетності статей у дитячі освітні заклади та недостатньою розробленістю теоретичних і практичних основ цього процесу, низьким рівнем гендерної компетентності вихователів, учителів і батьків;

- нарізною потребою формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років на засадах гендерного підходу та відсутністю навчально-методичного забезпечення такого процесу.

Значущість проблеми поряд з існуванням окреслених вище суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи **„Формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, зокрема в рамках двох державних замовлень МОН України: „Гендерно-освітні технології у гуманітарному знанні: досвід і перспективи” (державний реєстраційний номер 0112U000276); „Реалізація гендерного підходу в освітньо-виховний простір „навчальний заклад-родина-громада” в контексті європейської моделі демократії” (державний реєстраційний номер 0115U000193).

Тему дисертації узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 29.04.2014 р.) і відповідно до її рекомендацій перезатверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 1 від 29.08.2014 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років, розробити та експериментально перевірити модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі **завдання**:

1. На основі аналізу філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури уточнити сутність валеологічної культури у контексті досліджуваної проблеми та сформулювати поняття „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”.

2. Виявити соціально-педагогічні чинники гендерної соціалізації дітей, залежно від місця проживання (місто – село) та з'ясувати їх вплив на формування валеологічної культури у дівчаток і хлопчиків 5–10-ти років.

3. Визначити компоненти, конкретизувати критерії, показники та характеризувати рівні сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів у гендерному вимірі.

4. Обґрунтувати педагогічні умови формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років з урахуванням гендерного чинника.

5. Розробити та впровадити модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу, експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – валеологічна культура дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови та змістово-методичне забезпечення формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять *положення філософії, соціології та психології* про взаємозв'язок фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я (І. Брехман, Е. Вайнер, С. Максименко, Г. Нікіфоров та інші учені); *вихідні ідеї психології* про вікові особливості розвитку дітей старшого дошкільного (Л. Божович, О. Запорожець, В. Котирло, О. Кононко, Р. Павелків, Т. Піроженко, Ю. Приходько) та молодшого шкільного віку (Л. Виготський, Л. Долинська, Д. Ельконін, Г. Костюк); *концептуальні засади педагогічної науки* про зміст і принципи валеологічного виховання (Т. Андрищенко, О. Ващенко, О. Гнатюк, В. Горащук, С. Кондратюк, Л. Лохвицька, О. Савченко, Д. Ротфорт); *засади особистісно орієнтованого* (Г. Балл, І. Бех, С. Бондаревська, О. Демченко, О. Киричук, Ж. Петрович, Т. Титаренко), *гендерного* (Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Петренко, О. Сухомлинська, О. Цокур) та *компетентнісного* (Т. Байбара, Т. Бойченко, О. Савченко) підходів; *положення чинних державних документів* у галузі дошкільної та початкової освіти.

Для досягнення мети та реалізації завдань було застосовано комплекс **методів** дослідження:

- *теоретичних* (аналіз, порівняння, узагальнення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, монографічних та дисертаційних робіт, навчально-методичних матеріалів і нормативних документів, електронних джерел) – для з'ясування стану досліджуваної проблеми;

- *емпіричних* (спостереження, опитування, анкетування, бесіда, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності, метод визначення самооцінки та аналіз конкретних ситуацій, тести, гендерна експертиза (контент-аналіз)) – для проведення експериментального дослідження на констатувальному та формувальному етапах;

- *математичної статистики* (кількісний та якісний аналіз емпіричних даних, математична обробка (критерій узгодженості Пірсона), методи графічного зображення результатів) – для опрацювання отриманих експериментальних даних та доведення їх достовірності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше обґрунтовано* педагогічні умови формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років (урахування гендерного чинника в забезпеченні наступності та неперервності між ДНЗ і початковою школою процесу формування валеологічної культури; розроблення та впровадження інноваційного навчально-методичного забезпечення формування валеологічної культури для ДНЗ і початкової школи з гендерним складником; розвиток паритетної взаємодії у триаді „батьки – діти – педагоги”); визначено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), конкретизовано критерії (валеологічні знання, ціннісне

ставлення до здоров'я, валеологічні вміння та навички), відповідні їм показники та схарактеризовано рівні сформованості валеологічної культури (достатній, середній, низький) у старших дошкільників і молодших школярів з урахуванням гендерного складника; теоретично розроблено та експериментальним шляхом перевірено модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу;

– *уточнено* сутність поняття „валеологічна культура” як інтегративного феномену крізь призму гендеру та сформульовано поняття „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”, яка є частиною культури зростаючої особистості, що функціонує у вигляді цілісної системи валеологічних знань, емоційно-оцінних ставлень, поведінки дівчаток і хлопчиків щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та формується у паритетній взаємодії тріади „батьки – діти – педагоги” на принципах рівноправ'я, самоцінності та індивідуалізації статей;

– *виявлено* вплив соціально-педагогічних чинників гендерної соціалізації на формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів (батьківська сім'я, педагоги, дитячі освітні установи, підручники „Основи здоров'я” для 1–4-х класів, засоби масової інформації (ЗМІ));

– *подальшого розвитку* набули зміст, форми та методи формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів у контексті особистісно орієнтованого та гендерного підходів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається впровадженням у освітньо-виховну практику ДНЗ і початкової школи моделі процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу; врахуванням принципів особистісно орієнтованого та гендерного підходів при розробленні змісту комплексу навчально-методичної літератури з предмету „Основи здоров'я” (підручник і робочий зошит для 4-го класу та посібники для вчителя 1-го класу); впровадженням інтерактивних форм і методів для розвитку паритетної взаємодії у тріаді „батьки – діти – педагоги”. Підручник рекомендований МОН України (наказ від 20.07.2015 р. № 777).

Результати, висновки і рекомендації можуть бути використані вихователями і вчителями у практиці дошкільної та початкової освіти; при розробленні навчально-методичних посібників для педагогів; методичних матеріалів для батьків; у процесі викладання навчальних дисциплін у вищій школі: „Педагогіка”, „Теорія і методика виховання”, „Технологія валеологічної освіти дошкільників”, „Методика навчання основ здоров'я”; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Наукові положення та результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес ДНЗ „Сонечко” м. Переяслав-Хмельницького (довідка № 67 від 12.05.2015 р.); Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи І–ІІІ ст. № 5 Київської області (довідка № 112 від 12.05.2015 р.); Лозівського навчально-виховного комплексу № 10 „ЗНЗ-ДНЗ” Лозівської міської ради Харківської області (довідка № 01-26/200 від 29.05.2015 р.); Тернопільської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 10 (довідка № 65 від 28.05.2015 р.); Млинківської загальноосвітньої школи І ступеня Тернопільської області (довідка № 4 від 04.06.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. У праці „Створення здоров'язбережувального середовища у початковій школі: гендерний дискурс” (у співавторстві з О. Кікінежді) дисертанткою здійснено аналіз феномену здоров'я в історичному

ракурсі. У посібнику „Основи здоров'я. Конспекти уроків: 1 клас” (співавтори Н. Будна, Г. Жирська, О. Кікінежді) дисертанткою представлено параграфи до розділів: „Фізична складова здоров'я”, „Соціальна складова здоров'я”. У посібнику „Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ)” (колектив авторів) автором написано параграф „Гендерні наголоси в здоров'язберезувальній діяльності майбутнього педагога початкової школи”. У навчально-методичному комплекті з основ здоров'я для 4-го класу (підручник і робочий зошит) (у співавторстві з О. Кікінежді та Н. Шост) дисертанткою розроблено параграфи до розділів: „Соціальна складова здоров'я”, „Психічна і духовна складові здоров'я”. У навчально-методичному посібнику „Гендерне виховання дошкільнят” (співавтори: Т. Говорун, О. Кікінежді) дисертанткою представлено результати емпіричного дослідження гендерних настановлень вихователів, батьків та гендерної експертизи дитячих журналів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на *науково-практичних конференціях: міжнародних* – „Сучасні здоров'язберігальні технології в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах: стан, проблеми та перспективи” (Переяслав-Хмельницький, 2012); „Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді” (Луцьк, 2013); „Гендер-PRO” (Харків, 2013); „Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження” (Київ, 2014); „Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей” (Тернопіль, 2014); „Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика” (Херсон, 2014); „Партнерство навчальних, культурно-освітніх закладів, соціальних служб і родин: стан, проблеми, перспективи розвитку” (Тернопіль, 2015); „Гендер. Екологія. Здоров'я” (Харків, 2015); „Prawa dziecka: realizacja w rodzinie i społeczeństwie” (Stalowa Wola – Sandomierz, POLSKA, 2015); *всеукраїнських* – „Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства” (Луганськ, 2014); *регіональному семінарі* „Підготовка майбутніх учителів до реалізації Державного стандарту початкової загальної освіти” (Тернопіль, 2013); *звітних конференціях* Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2013–2015).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 24 наукові і навчально-методичні праці, зокрема: 6 статей у наукових фахових і періодичних виданнях (1 із них – у зарубіжному); 2 статті у колективних монографіях (з них 1 – одноосібна); 2 навчально-методичні посібники (у співавторстві); 2 посібники для вчителів (з них 1 – одноосібний), 1 підручник (у співавторстві), 1 робочий зошит (у співавторстві); 10 тез та матеріалів конференцій (з них 2 – у зарубіжних виданнях).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (334 найменування, із них 21 – іноземною мовою) та 17 додатків (на 86 сторінках). Робота містить 26 таблиць, 5 рисунків на 9 сторінках (1 таблиця і 1 рисунок розміщені на двох повних сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 297 сторінок, основний зміст викладено на 173 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано мету, завдання, об'єкт, предмет; сформульовано наукову новизну, практичну значущість; подано відомості щодо апробації і впровадження у практику дошкільної та початкової ланок освіти отриманих результатів дослідження.

У першому розділі „*Теоретико-практичні аспекти формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів: гендерна парадигма*” проаналізовано теоретичні засади валеологічної культури як інтегративного феномену; сформульовано поняття „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”, з’ясовано вплив соціально-педагогічних чинників гендерної соціалізації на формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років; визначено компоненти, конкретизовано критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості валеологічної культури у дівчаток і хлопчиків старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Теоретичний аналіз дав підстави визначити валеологічну культуру інтегративним феноменом, компонентом загальнолюдської та особистісної культури, системою знань, умінь і навичок, спрямованих на збереження та зміцнення індивідуального здоров’я. Науковці (Т. Бойченко, О. Савченко, С. Свириденко, С. Страшко, С. Юрочкіна) вказують на взаємозв’язок термінів „валеологічна культура”, „культура здоров’я”, „здоров’я”, „здоровий спосіб життя”.

Гендерний дискурс дав змогу розглядати старший дошкільний і молодший шкільний вік як первинні ланки статевої соціалізації у контексті статеводиференційованого, особистісно орієнтованого та гендерного підходів. Прихильники першого підходу (В. Єремеева, В. Заїкін, Т. Матвієнко, Т. Рєпіна, Д. Совтисік, Т. Хрізман) розбіжності у знаннях та поведінці дівчаток і хлопчиків пов’язують з їх біологічними та психологічними відмінностями, що призводить до стереотипізованих педагогічних настановлень, протиставлення дітей за ознакою статі у навчально-виховному процесі. Представники особистісно орієнтованого підходу (І. Бех, О. Демченко, О. Киричук, Т. Титаренко) вбачають орієнтування на особистісне становлення дівчаток і хлопчиків основою гуманізації освітньо-виховного середовища, наголошуючи на самоцінності, неповторності та індивідуальності кожної дитини, повазі та емпатії до неї, розвитку творчих нахилів дівчаток і хлопчиків. У межах гендерного підходу (Т. Булатова, С. Вихор, Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко, А. Мудрик, Л. Штильова, О. Цокур) визначальними умовами статевої соціалізації дітей є дотримання сучасних стандартів гендерної рівності для обох статей (рівність доступу, рівність у ставленні та оцінюванні особистісних досягнень), створення рівних умов та можливостей для повноцінного розвитку дівчаток і хлопчиків без гендерних стереотипів та упередження.

Отже, формування валеологічної культури на засадах гендерного підходу передбачає набуття дівчатками і хлопчиками валеологічних знань, умінь і навичок, дбайливе ставлення до власного здоров’я, гнучкий соціостатевий репертуар здоров’язбережувальної поведінки.

Аналіз проблеми в гендерній парадигмі дав змогу сформулювати авторське розуміння ключового поняття дослідження – „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”, яке трактується як частина культури зростаючої особистості, що функціонує у вигляді цілісної системи валеологічних знань, емоційно-оцінних ставлень, поведінки дівчаток і хлопчиків щодо збереження і зміцнення власного здоров’я та формується у паритетній взаємодії триади „батьки – діти – педагоги” на принципах рівноправ’я, самоцінності та індивідуалізації статей. Феномен валеологічної культури у дитячому віці розглянуто в єдності трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Як провідні соціально-педагогічні чинники гендерної соціалізації дітей виокремлюються батьківська сім'я, педагоги, дитячі освітні установи, підручники „Основи здоров'я” для 1–4-х класів, ЗМІ. У процесі поетапного діагностування з'ясовано їх можливий вплив на формування валеологічної культури у дівчаток і хлопчиків 5–10-ти років, зокрема залежно від місця проживання (місто – село).

На *першому етапі* з'ясовано гендерні позиції і настановлення дорослих (батьків, вихователів, учителів) та їх вплив на засвоєння валеологічних знань, умінь і навичок старшими дошкільниками та молодшими школярами. Діагностичний інструментарій охоплював комплекс методів: анкетування, бесіда, інтерв'ю, метод експертних оцінок, включене спостереження тощо.

З'ясовано, що у батьківській сім'ї переважає статева диференціація сфер діяльності, що виявляється у традиційному вихованні доньок і синів, спрямуванні дітей на засвоєння статовідповідних моделей поведінки. Батьки більшою мірою залучають дівчаток до домашньо-побутової сфери, орієнтують на турботу та догляд, тоді як хлопчиків – до виконання „чоловічих” видів діяльності (при $p=0,01$).

Виявлено амбівалентність гендерних позицій педагогів дитячих освітніх закладів. 56,9% респондентів сповідують традиційні, стереотипізовані установки, що виявляються у різних педагогічних вимогах до навчання, виховання та поведінки статей, неоднаковому ставленні й оцінюванні. Вихователі та вчителі спрямовують дітей на дихотомічні види діяльності, що простежується у поділі шкільних доручень на „дівчачі” („Сантрійка”, „Квітникарі”, „Книголюби”) та „хлопчачі” („Юні спортсмени”). Егалітарна позиція педагогів ($\approx 35\%$) виявляється у заохоченні дівчаток і хлопчиків до спільних видів діяльності, орієнтації на дружні, паритетні стосунки та колективну співтворчість, в униканні гендерних стереотипів.

На *другому етапі* виявлялися елементи „прихованої” дискримінації в початковій школі та ДНЗ. Результати гендерної експертизи змістового наповнення підручників „Основи здоров'я” для 1–4-х класів (6 підручників редакції 2004–2012 рр.) засвідчили мовний андроцентризм, маркування чоловічої статі, гендерну асиметрію щодо співвідношення чоловічої і жіночої статей у змісті ілюстративного та текстового матеріалу (1,5:1 відповідно), представлення чоловічих персонажів у головних ролях (61,8:38,2%) і традиційних видах діяльності (66,0:34,0%) майже удвічі більше, ніж жіночих. Приблизно рівноцінне зображення обох статей стосується навчальної (48,0:52,0%) і домашньо-сімейної (53,1:46,9%) сфер.

Результати гендерної експертизи дитячих журналів для старших дошкільників (загалом 184 номери за 2008–2015 рр.) засвідчили подібну до підручників тенденцію стереотипного зображення дівчаток і хлопчиків у статовідповідних видах діяльності та ролях (він – маленький розумник, вона – принцеса чи фея). Виявлено кількісне переважання зображень чоловічої статі порівняно із жіночою (у співвідношенні 1,8:1 відповідно), у 2,5 раза – у традиційних ролях і видах діяльності (72,2:27,8%), у ролі казкових персонажів (76,7:23,3%), удвічі більше – як головних героїв (68,9:31,1%). Зображення дівчаток і хлопчиків у нестереотипізованих видах діяльності представлено епізодично і стосується сфери дозвілля. Отже, виявлені гендерні стереотипи у шкільних підручниках з основ здоров'я і дитячих журналах засвідчили явище „прихованої” дискримінації.

Експериментальною базою дослідження стали ДНЗ „Сонечко” м. Переяслав-Хмельницького, Переяслав-Хмельницька загальноосвітня школа I–III ст. № 5 Київської області, Лозівський навчально-виховний комплекс № 10 „ЗНЗ–ДНЗ”

Лозівської міської ради Харківської області, Тернопільська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 10, Млинківська загальноосвітня школа І ступеня Тернопільської області. Експериментом було охоплено 158 старших дошкільників (76 дівчаток і 82 хлопчики) та 360 молодших школярів (172 дівчинки і 188 хлопчиків), 20 вихователів, 40 учителів, 207 батьків. До експериментальної групи (ЕГ) увійшло 48 старших дошкільників (25 дівчаток і 23 хлопчики) та 96 молодших школярів (46 дівчаток і 50 хлопчиків); до контрольної групи (КГ) – 46 старших дошкільників (23 дівчинки і 23 хлопчики) та 96 молодших школярів (48 дівчаток і 48 хлопчиків).

Для з'ясування стану сформованості валеологічної культури у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку відповідно до її компонентів було конкретизовано критерії, показники та схарактеризовано рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти, критерії, показники та рівні сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів

КОМПОНЕНТИ	Критерії	Показники	РІВНІ		
			Достатній	Середній	Низький
1	2	3	4	5	6
КОГНІТИВНИЙ	<i>Валеологічні знання</i>	– наявність знань про здоров'я, його чинники та складники (відповідно до віку та статі); – розуміння залежності здоров'я людини від способу життя (харчування, відсутність шкідливих звичок, дотримання правил особистої гігієни); – самостійність суджень про моральні норми взаємин та важливості творення партнерських стосунків.	Дівчатка і хлопчики мають повні знання про здоров'я, його чинники та складники; чітко усвідомлюють залежність здоров'я від способу життя. Самостійно пояснюють важливість побудови партнерських взаємин з однолітками обох статей на основі моральних норм. Молодші школярі мають високий рівень навчальних досягнень з основ здоров'я (10–12 балів).	Дівчатка і хлопчики мають неповні знання про здоров'я; виокремлюють його окремі чинники та складники, поверхнево усвідомлюють залежність здоров'я від способу життя. Переважають амбівалентні судження про норми міжстатевих взаємин, які залежать від засвоєних настановлень значущих дорослих. Молодші школярі мають середній рівень навчальних досягнень з основ здоров'я (7–9 балів).	Дівчатка і хлопчики мають елементарні знання про здоров'я, його чинники та складники. Не пов'язують здоров'я людини зі способом життя. Категоричні та стереотипні у судженнях про побудову партнерських взаємин з однолітками своєї та іншої статі. Молодші школярі мають низький рівень навчальних досягнень з основ здоров'я (1–6 балів).
ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ	<i>Ціннісне ставлення до здоров'я</i>	– позитивне ставлення до здоров'я як до найвищої людської цінності; – ставлення до себе (самооцінка маскулітно-фемінних рис); – гендерно-чуйне ставлення до інших (добррозичливість, емпатійність, відповідальність, толерантність, самостійність).	Виявляють позитивне ставлення до здоров'я, стійке прагнення бути здоровою людиною. У самооцінці поєднують жіночі і чоловічі якості. Ставлення до інших є гендерно-чуйним.	Ситуативно виявляють позитивне ставлення до здоров'я, нестійкі у прагненні бути здоровою людиною. Характерним є амбівалентне ставлення до себе. Гендерно-чуйне ставлення до інших має епізодичний характер.	Не виявляють позитивного ставлення до здоров'я як найважливішої цінності для людини. Ставлення до себе супроводжується дихотомією маскулітно-фемінних рис. Рідко виявляють гендерно-чуйне ставлення до інших.

1	2	3	4	5	6
ПОВЕДІНКОВИЙ	<i>Валеологічні вміння та навички</i>	– активна позиція щодо збереження та зміцнення власного здоров'я у повсякденному житті; – виконання домашніх доручень та обов'язків, наявність навичок самообслуговування (адекватних віку та статі); – навички між-статевого спілкування на „рівних” та вміння протистояти гендерним стереотипам і статево типізованим очікуванням дорослих.	Активні у збереженні та зміцненні власного здоров'я, що виявляється у виконанні щоденних оздоровчих процедур, дотриманні режиму дня, володінні навичками самообслуговування, виконанні різноманітних домашніх доручень та обов'язків. Дружать із однолітками своєї та іншої статі на „рівних”, вміють протистояти статево типізованим очікуванням дорослих.	Епізодично проявляють активну позицію щодо збереження та зміцнення власного здоров'я, після нагадувань дорослих. Мають необхідні навички самообслуговування, домашні доручення та обов'язки с стереотипізованими. Демонструють негучучу поведінку, відчужують труднощі у міжстатевоу спілкуванні, інколи протистоять гендерним стереотипам.	Демонструють пасивну позицію щодо збереження та зміцнення власного здоров'я. Мають звужений діапазон навичок самообслуговування, виконують статево-відповідні домашні доручення та обов'язки. Дружать з однолітками переважно своєї статі. Не вміють протистояти статево типізованим очікуванням дорослих та гендерним стереотипам.

Діагностичний інструментарій охопив: *опитувальники*: „Що таке здоров'я та здоровий спосіб життя?”, „Чинники здоров'я та здорового способу життя”, „Твій розпорядок дня”, „Як ти проводиш вільний час?”, „Карта твоєї позашкільної діяльності”, „3 ким ти товаришуєш?”, „Мої домашні доручення” (за Т. Говорун, О. Кікінежди (адаптований); *методики*: „Драбинка цінностей” (за Дембо-Рубінштейн) (модифікована), „Аналіз конкретних ситуацій”, визначення маскуліно-фемінних рис; *тест* „Кінетичний малюнок сім'ї” (за Р. Бернсом, С. Кауфманом); *бесіда* „Дружба між дівчатками і хлопчиками”; включене спостереження. Додатково для молодших школярів здійснено *аналіз семестрових балів* із навчальних предметів („Основи здоров'я”, „Математика”, „Українська мова”, „Читання”) та *аналіз продуктів діяльності учнів* (робочих зошитів з основ здоров'я).

Аналіз сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на констатувальному етапі засвідчив, що у 50,0% дівчаток і 47,6% хлопчиків у ДНЗ та 45,9:47,4% відповідно у початковій школі низкий, у 32,9:35,4% у ДНЗ і 33,1:31,9% у початковій школі – середній і лише у 17,1:17,0% у ДНЗ і 21,0:20,7% у початковій школі – достатній рівень її сформованості.

Отже, валеологічна культура у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу сформована недостатньо. Причиною цього є: стереотипізовані позиції батьків і педагогів, які дотримуються статево диференційованого підходу, що призводить до обмежувального розвитку дівчаток і хлопчиків, феномену „набутої безпомічності”; недостатня обізнаність дорослих із принципами гендерного виховання; наявність „прихованої” дискримінації у змістовому наповненні шкільних підручників та дитячих журналів.

У другому розділі „Педагогічне моделювання процесу формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років на засадах гендерного підходу” обґрунтовано педагогічні умови, розроблено модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу, з'ясовано шляхи її впровадження у ДНЗ та початкову школу.

Педагогічними умовами формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років визначено: врахування гендерного чинника у забезпеченні наступності та неперервності між ДНЗ і початковою школою процесу формування валеологічної культури; розроблення та впровадження інноваційного навчально-методичного

забезпечення формування валеологічної культури для ДНЗ і початкової школи з гендерним складником; розвиток паритетної взаємодії у триаді „батьки – діти – педагоги”.

Урахування гендерного чинника в забезпеченні наступності та неперервності між ДНЗ і початковою школою процесу формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років (перша умова) виявлялось у: репрезентації валеологічної та гендерної інформації в дидактичних матеріалах згідно з вимогами нормативних документів ДНЗ і початкової школи; виборі адекватних віку інтерактивних форм і методів формування валеологічної культури у дівчаток і хлопчиків 5–10-ти років за концентричним принципом (у ДНЗ: інтерактивне заняття, квест, обговорення поведінки літературних і мультиплікаційних героїв, гра, аналіз проблемно-пізнавальних ситуацій, бесіди валеологічної та гендерної тематики тощо; у початковій школі: інтерактивний урок, метод проєктів, виготовлення колажів, проблемна бесіда, методи практичного спрямування, виставки тощо); педагогічному моніторингу динаміки сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів.

Відповідно до другої педагогічної умови (розроблення та впровадження інноваційного навчально-методичного забезпечення формування валеологічної культури для ДНЗ і початкової школи з гендерним складником), підготовлено програму педагогічного супроводу дітей 5–10-ти років згідно із чинними нормативними документами дошкільної (Базова програма розвитку дитини дошкільного віку „Я у Світі”, БКДО) та початкової (Державний стандарт початкової загальної освіти (змістова лінія „Здоров’я і фізична культура”), навчальна програма „Основи здоров’я” для 1–4-х класів) освіти. Зокрема, для ДНЗ запропоновано дидактичні матеріали гендерно-валеологічного спрямування „Дівчаткам і хлоп’яткам про здоров’я та гендер”, що відповідають складникам здоров’я (фізичний, соціальний, психічний і духовний) та спрямовані на засвоєння дітьми валеологічних знань, умінь та навичок, розширення їх особистісного досвіду у міжстатевій взаємодії. Для початкової школи – навчально-методичний комплект: підручник і робочий зошит „Основи здоров’я” для 4-го класу (у співавторстві), посібники для вчителя 1-го класу „Основи здоров’я. Дидактичний матеріал” (одноосібно), „Основи здоров’я. Конспекти уроків” (у співавторстві). Структурування підручника з основ здоров’я для 4-го класу здійснювалось на таких методологічних засадах: 1) дотримання особистісно орієнтованого та гендерного підходів у здоров’язбереженні молодших школярів; 2) подання дидактичного матеріалу як засобу інтерактивної взаємодії у системах „учитель – учні”, „батьки – діти”; 3) рівноцінне зображення чоловічої та жіночої статей у текстовому та ілюстративному матеріалах; 4) введення гендерних аспектів народознавчої та етнокультурної спадщини; 5) реалізації зворотного зв’язку у вигляді „кейс-стаді” на CD-диску. Нововведенням стала розроблена електронна частина до підручника „Основи здоров’я” для 4-го класу.

Реалізація третьої педагогічної умови (розвиток паритетної взаємодії у триаді „батьки – діти – педагоги”) передбачала підвищення обізнаності вихователів, учителів і батьків як основних агентів гендерної соціалізації підростаючої особистості з принципами особистісно орієнтованої та гендерної педагогіки, основами партнерської взаємодії, демократичного спілкування у триаді „батьки – діти – педагоги”. З цією метою проводились гендерно-освітні тренінги, лекції, майстер-класи і семінари. Для роботи з педагогами та батьками адаптовано матеріали, розроблені Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравцем у межах виконання „Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні” (ПРООН).

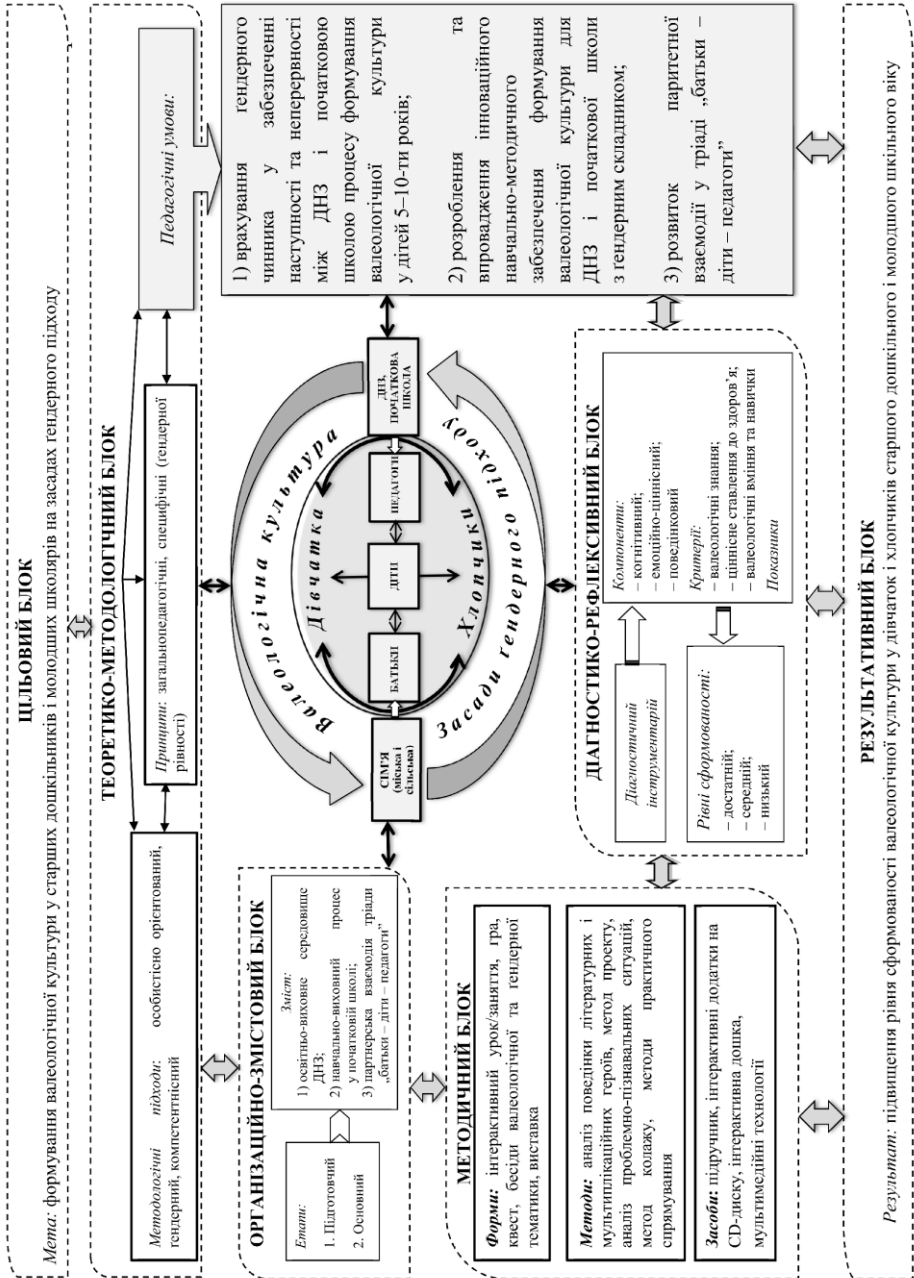

Рис. Модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу

Для забезпечення дієвості педагогічних умов розроблено модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу, яка охоплює такі блоки: цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий, методичний, діагностико-рефлексивний, результативний (рис.).

У третьому розділі „Перевірка ефективності моделі процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу” перевірено ефективність запропонованої моделі процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу, проаналізовано отримані кількісні та якісні результати.

Перевірка ефективності моделі, яка мала довести дієвість обґрунтованих педагогічних умов, здійснювалась у два етапи. Передбачалося, що сформованість валеологічної культури у дітей 5–10-ти років безпосередньо залежить від змісту методичного забезпечення, яке було покладено в основу експериментального дослідження. Тому визнано доцільним на першому етапі виконати його експертну оцінку, а на другому – визначити динаміку рівнів сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів.

Експертна оцінка здійснювалась незалежними експертами (вихователями, вчителями та методистами), які мали значний педагогічний досвід щодо формування здоров'язбережувальних та гендерних компетентностей у системі дошкільної та початкової освіти. Для оцінювання розробленого методичного забезпечення (підручник і робочий зошит для 4-го класу, посібники для вчителя 1-го класу „Основи здоров'я. Дидактичний матеріал”, „Основи здоров'я. Конспекти уроків”) обрано такі параметри: доступність дидактичного матеріалу гендерно-валеологічного спрямування, його об'єктивність та відповідність віковим можливостям дітей; рівноцінність зображення „жіночого” та „чоловічого”, практичність у використанні тощо.

Аналіз прикінцевих зрізів формувального експерименту засвідчив позитивну динаміку рівнів сформованості валеологічної культури у дітей 5–10-ти років на засадах гендерного підходу (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівнів сформованості валеологічної культури у дітей 5–10-ти років

Рівні сформованості		КГ (дівчатка:хлопчики)			ЕГ (дівчатка:хлопчики)		
		До експерименту, (%)	Після експерименту, (%)	Різниця	До експерименту, (%)	Після експерименту, (%)	Різниця
<i>Достатній</i>	ДНЗ	20,3:18,8	26,1:24,7	+5,8/+5,9	17,3:14,4	40,0:40,6	+22,7/+26,2
	Поч. шк.	18,8:19,4	24,3:25,0	+5,5/+5,6	18,8:16,7	42,8:44,0	+24,0/+27,3
<i>Середній</i>	ДНЗ	31,9:29,0	37,7:33,3	+5,8/+4,3	34,7:34,8	52,0:50,7	+17,3/+15,9
	Поч. шк.	40,3:40,3	45,1:41,7	+4,8/+1,4	38,4:38,0	52,9:50,7	+14,5/+12,7
<i>Низький</i>	ДНЗ	47,8:52,2	36,2:42,0	-11,6/-10,2	48,0:50,8	8,0:8,7	-40,0/-42,1
	Поч. шк.	40,9:40,3	30,6:33,3	-10,3/-7,0	42,8:45,3	4,3:5,3	-38,5/-40,0

Результати експертного оцінювання підтвердили доцільність використання підготовлених навчально-методичних матеріалів у ДНЗ і початковій школі та дали

змогу спрогнозувати підвищення рівня сформованості валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів. Зокрема, вихователі ДНЗ підкреслили доречність використання квестів, ігор-руханок, проектної діяльності тощо. Підручник „Основи здоров'я” для 4-го класу (у співавторстві) здобув позитивні рецензії від експертів на Всеукраїнському конкурсі підручників для 4-х класів, отримав 12 663 голоси підтримки від учителів, посів 4-те місце.

Наприкінці експерименту в ЕГ суттєво збільшилась кількість дітей (у співвідношенні дівчаток і хлопчиків) із середнім (на 17,3:15,9% у ДНЗ; 14,5:12,7% у початковій школі відповідно) та достатнім (на 22,7:26,2% у ДНЗ; 24,0:27,3% у початковій школі) рівнями, зменшилась їх кількість (на 40,0:42,1% у ДНЗ і 38,5:40,0% у початковій школі) із низьким рівнем сформованості валеологічної культури. Натомість зміни у КГ не були такими показовими. Для доведення достовірності отриманих результатів дослідження використано критерій узгодженості Пірсона. З'ясовано, що відмінності у рівнях сформованості валеологічної культури старших дошкільників і молодших школярів КГ і ЕГ є статистично значущими (при $p=0,01$).

Проведення просвітницької роботи гендерно-валеологічної проблематики з вихователями, вчителями та батьками сприяло підвищенню їх гендерної компетентності, що відобразилось у переосмисленні ними власних позицій щодо забезпечення принципів гендерної рівності та партнерської взаємодії у ДНЗ і початковій школі.

Отже, експериментальним дослідженням підтверджено ефективність обґрунтованих і впроваджених у навчально-виховний процес ДНЗ і початкової школи педагогічних умов та змістово-методичного забезпечення формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років з урахуванням гендерного чинника.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нові шляхи розв'язання проблеми формування валеологічної культури у старших дошкільників та молодших школярів на засадах гендерного підходу, що втілилися в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов і розробленні змістово-методичного забезпечення. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення завдань і дали підстави для таких висновків:

1. Теоретичний аналіз проблеми формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років показав її актуальність, зумовлену погіршенням стану здоров'я підростаючого покоління, потребою гуманізації освітнього процесу, недостатньою обізнаністю дорослих із гендерною проблематикою та відсутністю належного навчально-методичного забезпечення.

На основі узагальнення наукових джерел уточнено, що валеологічна культура – це інтегративний феномен, компонент загальнолюдської та особистісної культури, системи знань, умінь і навичок, спрямованих на збереження та зміцнення індивідуального здоров'я. Виявлено її міжпонятійний зв'язок із низкою термінів („культура здоров'я”, „здоров'я”, „здоровий спосіб життя” тощо).

Розгляд проблеми в гендерній парадигмі дав змогу сформулювати поняття „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу” як частину культури зростаючої особистості, що функціонує у вигляді цілісної системи валеологічних знань, емоційно-оцінних ставлень, поведінки дівчаток і хлопчиків щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та формується у паритетній взаємодії тріади „батьки – діти – педагоги” на принципах рівноправ'я, самоцінності та індивідуалізації статей.

2. Виявлено, що провідними соціально-педагогічними чинниками гендерної соціалізації дітей (залежно від місця проживання: місто – село) є батьківська сім'я, педагоги, дитячі освітні установи, підручники „Основи здоров'я” для 1–4-х класів, ЗМІ. З'ясовано їх вплив на формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років крізь призму статево диференційованого, особистісно орієнтованого та гендерного підходів. Показано, що матері та батьки дотримуються традиційного розподілу статевих ролей у сім'ї і мають стереотипізовані погляди на виховання дітей. Зафіксовано асиметрію у залученні доньок і синів до виконання обов'язків у сімейно-побутовій сфері. Доведено амбівалентність гендерних позицій вихователів ДНЗ і вчителів початкової школи. Більшість педагогів сповідують стереотипізовані установки, які виявляються у різних вимогах до навчання, виховання та поведінки дівчаток і хлопчиків, неоднаковому ставленні та оцінюванні, спрямуванні дітей на дихотомічні види діяльності. Егалітарна позиція простежується у третини педагогів та знаходить вияв у заохоченні дівчаток і хлопчиків до спільних видів діяльності, колективних і творчих справ, формуванні партнерських стосунків між статями.

Гендерна експертиза змісту підручників „Основи здоров'я” для 1–4-х класів та дитячих журналів для старших дошкільників засвідчила „приховану” дискримінацію, відображену гендерною асиметрією у змісті ілюстративного та текстового матеріалу, представленням чоловічих персонажів у головних ролях і традиційних видах діяльності, мовним андроцентризмом, маркуванням чоловічої статі. Зображення дівчаток і хлопчиків у нестереотипізованих видах діяльності представлено епізодично і стосується сфери дозвілля.

3. Відповідно до компонентів валеологічної культури старших дошкільників і молодших школярів (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий) конкретизовано критерії та показники її сформованості: *валеологічні знання* (наявність знань про здоров'я, його чинники та складники (відповідно до віку та статі), розуміння залежності здоров'я людини від способу життя (харчування, відсутність шкідливих звичок, дотримання правил особистої гігієни), самостійність суджень про моральні норми взаємин та важливість творення партнерських стосунків); *ціннісне ставлення до здоров'я* (позитивне ставлення до здоров'я як до найвищої людської цінності, ставлення до себе (самооцінка маскулінно-фемінних рис), гендерно-чуйне ставлення до інших (доброзичливість, емпатійність, відповідальність, толерантність, самостійність); *валеологічні вміння та навички* (активна позиція щодо збереження та зміцнення власного здоров'я у повсякденному житті, виконання домашніх доручень та обов'язків, наявність навичок самообслуговування (адекватних віку та статі), навички міжстатевого спілкування на „рівних” та вміння протистояти гендерним стереотипам і статево типізованим очікуванням дорослих).

4. Обґрунтовано педагогічні умови формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу, а саме: врахування гендерного чинника у забезпеченні наступності та неперервності між ДНЗ і початковою школою процесу формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років; розроблення та впровадження інноваційного навчально-методичного забезпечення формування валеологічної культури для ДНЗ і початкової школи з гендерним складником; розвиток паритетної взаємодії у триаді „батьки – діти – педагоги”.

Запропоноване в дисертації змістово-методичне забезпечення охоплює дидактичні матеріали гендерно-валеологічного спрямування „Дівчаткам і хлоп'яткам про здоров'я та гендер” для ДНЗ та авторський навчально-методичний

комплект з основ здоров'я для початкової школи (підручник і робочий зошит для 4-го класу, посібники для вчителя 1-го класу). Для підвищення гендерної компетентності вихователів, учителів і батьків та налагодження паритетної взаємодії у тріаді „батьки – діти – педагоги” було здійснено відповідну інформаційно-просвітницьку та практичну роботу з елементами інтерактивного навчання тощо.

5. Для забезпечення дієвості педагогічних умов розроблено і впроваджено у навчально-виховний процес ДНЗ та початкової школи модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу в єдності блоків – цільового, теоретико-методологічного, організаційно-змістового, методичного, діагностико-рефлексивного, результативного.

Прикінцеві зрізи експерименту засвідчили позитивну динаміку сформованості валеологічної культури учасників ЕГ (при $p=0,01$), що підтверджує ефективність упровадження моделі процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу в освітньо-виховну практику ДНЗ і початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми. *Перспективним вважасмо* вивчення соціально-педагогічних чинників формування валеологічної культури в інших вікових групах, розроблення інноваційних педагогічних технологій з гендерним складником та їх імплементацію у загальноосвітні навчальні заклади.

Рекомендовано запровадити у навчально-виховний процес ДНЗ та початкової школи дидактичні матеріали гендерно-валеологічного спрямування „Дівчаткам і хлоп'яткам про здоров'я та гендер”, підручник і робочий зошит „Основи здоров'я” для 4-го класу, посібники для вчителя 1-го класу: „Основи здоров'я. Дидактичний матеріал”, „Основи здоров'я. Конспекти уроків”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у колективних монографіях

1. Шульга І. М. Проблема здоров'язбереження особистості: гендерний вимір / О. М. Кікінежді, І. М. Шульга // *Методологія і теорія гуманітарних досліджень в умовах глобалізації: [монографія]*; ред. Т. І. Власова. – Дніпропетровськ : Маковецький Ю. В., 2012. – С. 241–254.

2. Шульга І. М. Створення здоров'язбережувального середовища у початковій школі: гендерний дискурс / І. М. Шульга // *Гендерні дослідження: прикладні аспекти: [монографія]* / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді [та ін.]; за наук. ред. В. П. Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – С. 285–292.

Статті у наукових фахових виданнях

3. Шульга І. М. Здоров'язбереження молодших школярів як соціально-педагогічна проблема / І. М. Шульга // *Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”* : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 27. – С. 343–348.

4. Шульга І. М. Формування здоров'язбережувальних компетенцій у молодших школярів: гендерний підхід / І. М. Шульга / *Освіта регіону* : зб. наук. пр. – К. : Університет „Україна”, 2013. – № 3 (33). – С. 164–167.

5. Шульга І. М. Вплив сім'ї на формування валеологічної культури молодших школярів: гендерний аспект / І. М. Шульга // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 30. – С. 583–588.

6. Шульга І. М. Формування валеологічної культури у старших дошкільників: гендерний аспект / І. М. Шульга // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Додаток 1 до Вип. 36, том V (65) : Тематичний випуск „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” / відп. ред. І. П. Маноха. – К. : Гнозис, 2015. – С. 589–597.

7. Шульга І. М. Вплив гендерних настановлень вчителя на формування валеологічної культури молодших школярів / І. М. Шульга // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка / гол. ред. Г. В. Терещук. – 2015. – № 1. – С. 124–130.

Стаття у зарубіжному періодичному виданні

8. Шульга І. М. К вопросу о построении здоровьесберегающей среды в начальной школе Украины с учетом гендерного подхода / И. М. Шульга // Альманах современной науки и образования : науч.-теорет. и прикл. журнал. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 3 (82). – С. 189–192.

Підручники, посібники

9. Шульга І. М. Основи здоров'я. Конспекти уроків: 1 клас : [посібник для вчителя] / Н. О. Будна, Г. Я. Жирська, О. М. Кікінежді, І. М. Шульга. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 120 с.

10. Шульга І. М. Гендерні наголоси в здоров'язбережувальній діяльності майбутнього педагога початкової школи / І. М. Шульга // Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ): [навч. посібник] / за заг. ред. Н. Світайло. – Суми : РА „Хорошие люди”, 2013. – С. 135–140.

11. Основи здоров'я. Дидактичний матеріал: 1 клас : [посібник для вчителя] / упоряд. І. М. Шульга. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 128 с.

12. Шульга І. М. Основи здоров'я : [підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / О. М. Кікінежді, Н. Б. Шост, І. М. Шульга. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 144 с. (Гриф МОН України)

13. Шульга І. М. Основи здоров'я : [робочий зошит для 4 класу] / О. М. Кікінежді, Н. Б. Шост, І. М. Шульга. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 64 с.

14. Шульга І. М. Гендерне виховання дошкільнят : [навч.-метод. посібник] / О. М. Кікінежді, Т. В. Говорун, І. М. Шульга. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. – 2015. – 192 с.

Статті у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій

15. Шульга І. М. Проблема здоров'язбереження молодших школярів: гендерний ракурс / І. М. Шульга // Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 22 листоп. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 243–245.

16. Шульга І. М. Здоров'язбережувальна діяльність педагога в контексті гендерної парадигми: постановка проблеми / І. М. Шульга // Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку : тези Міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпропетровськ, 22–23 листоп. 2012 р.). – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна, 2012. – С. 37–38.

17. Шульга І. М. „ГЕНДЕР-PRO” у валеологічній освіті початкової школи / І. М. Шульга // Гендер-PRO : зб. наук. пр. за матеріалами наук.-практ. конф. студентства й наукової молоді, (Харків, 19–20 квіт. 2013 р.). – Харків, 2013. – Вип. 1. – С. 96–99.

18. Шульга І. М. Гендерна експертиза змістового наповнення підручників „Основи здоров'я” для 1 та 4 класів / І. М. Шульга // Підготовка майбутніх учителів до реалізації Державного стандарту початкової загальної освіти : матеріали регіон. наук.-практ. семінару, (Тернопіль, 29–30 квіт. 2013 р.) ; за заг. ред. В. М. Чайки. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 49–52.

19. Шульга І. М. Гендерная составляющая в оздоровительной среде начальной школы Украины [Электронный ресурс] / И. М. Шульга // Категория „социального” в современной педагогике и психологии : материалы науч.-практ. конф. (заочной) с междунар. участием, (Тольятти, 2–3 апр. 2014 г.) в 2 частях / отв. ред. А. Ю. Нагорнова. – Ульяновск : SIMJET, 2014. – Ч. 2. – С. 515–519. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=21569776>.

20. Шульга І. М. Гендерні аспекти формування культури здоров'я молодших школярів у сімейному середовищі / І. М. Шульга // Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства : матеріали XI наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), (Луганськ, 18–19 квіт. 2014 р.). – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – С. 190–193.

21. Шульга І. М. Особистісно-валеологічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів в контексті гендеру / І. М. Шульга // Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження : тези XVI Міжнар. конф. молодих науковців, (Київ, 3–4 квіт. 2014 р.) / за ред. І. В. Данилюка, І. В. Ващенко. – К. : ОВС, 2014. – С. 286–289.

22. Шульга І. М. Побудова безпечного середовища для молодших школярів у початковій школі на засадах гендерного підходу / І. М. Шульга // Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 29–30 квіт. 2014 р.) / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – С. 266–267.

23. Шульга І. М. Гендерний підхід у створенні оздоровчого середовища у дошкільних навчальних закладах / І. М. Шульга // Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 21–22 квіт. 2015 р.). – Харків : ХНМУ, 2015. – С. 117–119.

24. Shulha I. „Hidden” gender discrimination in didactic materials of primary school in Ukraine: Valeological Aspect” [Wersja elektroniczna] / I. Shulha // Prawa dziecka: realizacja w rodzinie i społeczeństwie: Streszczenia referatów Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Metodycznej (Stalowa Wola – Sandomierz, 9–10 czerwca 2015 roku). – Stalowa Wola – Sandomierz, 2015. – S. 11. – Dostęp : https://www.kul.pl/files/803/media/pdf/Konferencja_Prawa_Dziecka_streszczenia_referatow_1.pdf

АНОТАЦІЇ

Шульга І. М. Формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2016.

Дисертація присвячена проблемі формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу.

З’ясовано сутність валеологічної культури у контексті досліджуваної проблеми. Сформульовано визначення поняття „валеологічна культура старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу”. З’ясовано вплив соціально-педагогічних чинників гендерної соціалізації на формування валеологічної культури у дітей 5–10-ти років. Визначено компоненти, конкретизовано критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості валеологічної культури у дівчаток і хлопчиків старшого дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням гендерного чинника. Обґрунтовано педагогічні умови, змістово-методичне забезпечення та модель процесу формування валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів на засадах гендерного підходу та експериментально підтверджено їх ефективність.

Ключові слова: валеологічна культура, гендерний підхід, особистісно орієнтований підхід, старші дошкільники, молодші школярі, дошкільний навчальний заклад, початкова школа, педагогічні умови.

Шульга И. М. Формирование валеологической культуры у старших дошкольников и младших школьников на основе гендерного подхода. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена проблеме формирования валеологической культуры у старших дошкольников и младших школьников на основе гендерного подхода.

Рассмотрены теоретические основы проблемы в философской, социологической и психолого-педагогической литературе. Проанализированы категории: „здоровье”, „здоровый образ жизни”, „культура здоровья” и др., уточнена сущность понятия „валеологическая культура” как интегративного феномена и раскрыты гендерные предпосылки её формирования. Представлено

авторское понимание валеологической культуры старших дошкольников и младших школьников на основе гендерного подхода как составляющей культуры подрастающей личности, функционирующей в виде целостной системы валеологических знаний, эмоционально-оценочных отношений, поведения девочек и мальчиков по сохранению и укреплению собственного здоровья, которая формируется в паритетном взаимодействии триады „родители – дети – педагоги” на принципах равноправия, самооценности и индивидуализации полов.

Определены структурные компоненты валеологической культуры (когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий), критерии и показатели сформированности валеологической культуры девочек и мальчиков старшего дошкольного и младшего школьного возраста в контексте гендера: валеологические знания (наличие знаний о здоровье, его факторах и составляющих в соответствии с возрастом и полом), понимание зависимости здоровья человека от образа жизни (питание, отсутствие вредных привычек, соблюдение правил личной гигиены), самостоятельность суждений о моральных нормах отношений и важности развития партнерских отношений); ценностное отношение к здоровью (положительное отношение к здоровью как к высшей человеческой ценности; отношение к себе (самооценка маскулинно-феминных черт), гендерно-чуткое отношение к другим (доброжелательность, эмпатийность, ответственность, толерантность, самостоятельность); валеологические умения и навыки (активная позиция по сохранению и укреплению собственного здоровья в повседневной жизни, выполнение домашних поручений и обязанностей, наличие навыков самообслуживания (адекватных возрасту и полу), навыков межполового общения на „равных” и умения противостоять гендерным стереотипам и стереотипизированным ожиданиям взрослых.

Обоснованы педагогические условия исследуемого процесса (учет гендерного фактора в обеспечении преемственности и непрерывности между дошкольным учебным заведением и начальной школой, разработка и внедрение инновационного учебно-методического обеспечения с гендерной составляющей, развитие паритетного взаимодействия в триаде „родители – дети – педагоги”).

Разработана модель процесса формирования валеологической культуры у старших дошкольников и младших школьников на основе гендерного подхода. Представлено методическое обеспечение: дидактические материалы гендерно-валеологического направления „Девочкам и мальчикам о здоровье и гендере” и учебно-методический комплект по основам здоровья (учебник и рабочая тетрадь для 4-го класса, пособия для учителя 1-го класса). Предложены эффективные пути развития социального партнерства между дошкольным учебным заведением, начальной школой и семьей ребенка, повышения уровня тематической осведомленности педагогов и родителей как основных агентов гендерной социализации подрастающей личности.

Ключевые слова: валеологическая культура, гендерный подход, личностно-ориентированный подход, старшие дошкольники, младшие школьники, дошкольное учебное заведение, начальная школа, педагогические условия.

Shulha I. M. The Formation of Preschoolers and Junior Schoolchildren's Valeological Culture on the Basis of Gender Approach. – Printed as manuscript.

Thesis for a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the issue of preschoolers and junior schoolchildren's valeological culture formation.

The essence of valeological culture and its correlation with a number of terms have been substantiated. The influence of social and educational factors of gender socialization on the formation of 5–10 year old children's valeological culture has been revealed. The author's conception of „preschoolers and junior schoolchildren's valeological culture on the basis of gender approach” has been represented. Structural components, criteria, indices and levels of preschoolers and junior schoolchildren's valeological culture formation have been specified, with the gender factor taken into account. The model of the preschoolers and junior schoolchildren's valeological culture formation based on gender approach has been developed, implemented, and its efficiency has been tested. The pedagogical conditions of this process have been determined.

Keywords: valeological culture, gender approach, personal-oriented approach, preschoolers, junior schoolchildren, pre-school, primary school, pedagogical conditions.

Підписано до друку 14.03.2016 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. – 0,9. Обл.-вид. арк. – 0,9.
Тираж 100. Зам. № 159.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027